

PALEO-AKTUEEL

Het Groninger Instituut voor Archeologie presenteert zijn onderzoek

32

In dit nummer oa

Een uitzonderlijk kralensnoer uit de late bronstijd
Kledij van de bewoners van het terpengebied in de vroege middeleeuwen

Een raadselachtige Romeinse koepeloven
De identiteit en ondergang van de bekendste tjalk van Flevoland

Met de jaarlijkse uitgave van *Paleo-aktueel* geven medewerkers en studenten van het Groninger Instituut voor Archeologie en geassocieerde onderzoekers inzicht in recent of lopend onderzoek.

Aan dit nummer werkten mee: Stijn Arnoldussen, Peter Attema, Xandra Bardet (correctie Engelse samenvattingen), Siebe Boersma (vormgeving en omslagontwerp), Nathalie Brusgaard, René Cappers, Martijn Eickhoff, Merit Hondelink, Hans Huisman, Jos Kleijne, Flip Kramer (redactie-coördinatie), Martijn van Leusen, Arnoud Maurer, Johan Nicolay, Richard Paping, Daan Raemaekers en Mans Schepers.

Foto omslag: Remco Bronkhorst, Peter Attema en Steve Hayward tijdens de systematische survey van Mandra Vecchia (foto W. de Neef, UGent). Zie artikel Attema *et al.*

ISBN 9789493194533

ISSN 1572-6622

Website: www.paleo-aktueel.nl

Adres van de redactie

Rijksuniversiteit Groningen
Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
Poststraat 6 9712 ER Groningen
Tel.: 050 363 6712
gia@rug.nl

Adres van de uitgever

Barkhuis Publishing
Kooiweg 38 9761 GL Eelde
Tel. 050 3080936 fax 050 3080934
info@barkhuis.nl www.barkhuis.nl

**rijksuniversiteit
groningen**

**groninger instituut
voor archeologie**

© GIA.

www.rug.nl/let/onderzoek/onderzoekinstututen/gia/publications

Paleo-aktueel 32

Rijksuniversiteit Groningen / Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
University of Groningen / Groningen Institute of Archaeology
& Barkhuis Publishing
Groningen, 2022

Inhoud

VETWINNING IN DE SWIFTERBANTCULTUUR. EEN INTERPRETATIE VAN EEN VINDPLAATS TE NIEUWEGEIN-BEATRIXSLUIS Joshua Veldhuis	1
EEN BRONZEN HIELBIJL UIT EMMEN Stijn Arnoldussen, Eduard de Jonge, Bertil van Os, Gert van Oortmerssen & Hannie Steegstra	7
HOE BETROUWBAAR ZIJN ONZE ARCHEOLOGISCHE VELDVERKENNINGEN IN ITALIË EIGENLIJK? Suzanne Hoen, Jildou Bruinsma, Evelien Witmer & Martijn van Leusen	13
BOTANISCHE MACRORESTEN UIT SLOTEN ALS SPIEGEL VOOR HET LANDSCHAP Marjon Huiting, Annisa Spier & Mans Schepers	23
HET POLLINO ARCHAEOLOGICAL LANDSCAPE PROJECT (PALP) Peter Attema, Wieke de Neef, Antonio Larocca & Arnoud Maurer	33
KOPER, LOOD EN TIN - EEN UITZONDERLIJK KRALENSNOER UIT DE LATE BRONSTIJD UIT BORGER Wijnand van der Sanden & Bertil van Os	43
OP EEN VEELBEWOOND EILAND: EEN (DRONE) PILOTSTUDIE NAAR EFFECTIEVE SITEKARTERING IN ARCTISCH CANADA Jelke Take	51
EEN RAADSELACHTIGE ROMEINSE KOEPELOVEN UIT HENGEL (OV.) Adrie Ufkes	61
KLEDIJ VAN DE BEWONERS VAN HET TERPENGEBIED IN DE VROEGE MIDDELEEUWEN Anne Vrielink	69
DE ZEEHOND OF FIDUCIE? UITSLUITSEL OVER DE IDENTITEIT EN ONDERGANG VAN DE BEKENDSTE TJALK VAN FLEVOLAND Yftinus van Popta	79
CONTAMINATIE IN DE QUEEN ANNE? EEN EERSTE AANZET TOT HET VERKLAREN VAN DE AANWEZIGHEID VAN WILDE PLANTENRESTEN IN SCHEEPSWRAKKEN Morvenna van Rijn & Yftinus van Popta	89

DE VERDWENEN EEMS, EEN PARTICIPATIEPROJECT IN HET GRENSGEBIED

Stijn Arnoldussen, Jana Esther Fries, Henny Groenendijk, Marion Heumüller, Hans Peeters
& Wim Vuijk

101

STENEN VAN BETEKENIS: HUNEBEDDEN ALS ERFGOED EN ALS ACTOR

Daan Raemaekers, Femke Bosscher & Harrie Wolters

109

Stenen van betekenis: hunebedden als erfgoed en als actor

Daan Raemaekers¹, Femke Bosscher² & Harrie Wolters³

De Nederlandse hunebedden mogen dan meer dan 5000 jaar oud zijn - ze zijn tegelijkertijd springlevend. Voor veel mensen in de 21ste eeuw zijn ze belangrijk en onderdeel van hun leven. Deze conclusie staat in sterk contrast met het beleid van de overheid. Juist in de afgelopen honderd jaar heeft die ingezet op het beschermen van de hunebedden door de locaties op te nemen in natuurgebieden, waardoor ze zijn losgesneden van het dagelijkse leven. De dynamiek is weg en de hunebedden zijn een onderdeel geworden van een statisch verleden.

In deze bijdrage bespreken we eerst de beschermingsgeschiedenis. We zullen duidelijk maken dat door het optreden van de overheid hunebedden officieel erfgoed zijn geworden: die delen van onze geschiedenis die van waarde zijn voor onze maatschappij. Die erfgoedvorming vindt plaats door bestuurders en door wetenschappers. In het interbellum krijgt de archeologie als wetenschapsgebied zijn vorm, met de stichting van het Biologisch-Archaeologisch Instituut aan Rijksuniversiteit Groningen door A.E. van Giffen, en de actieve rol van het Rijksmuseum van Oudheden, door vader en zoon Holwerda. In deze periode bestaan nauwe persoonlijke contacten tussen bestuurders en academici (bijvoorbeeld Van Ginkel, Jager en Van der Sanden 1999: 148). Na de Tweede Wereldoorlog neemt het aantal archeologen in Nederland langzaam toe en zij gaan een belangrijke rol spelen in erfgoedvorming. Het wetenschappelijk belang van hunebedden dat deze archeologen zich eigen hebben gemaakt aan de universiteit wordt zo uitgedragen in de ambtelijke organisaties en politieke structuren en tot beleid gemaakt.

Erfgoedvorming leidt tot regels en disciplineren van bezoekers. Er komt wetgeving over wat wel en niet gepast is op een plek, er vindt desnoods handhaving plaats en daarmee wordt impliciet ook voorgeschreven hoe mensen geacht worden erfgoed te beleven. Tegenover deze top-down vormgegeven beleving bevinden zich bottom-up ervaringen en deze zijn divers, tegenstrijdig, persoonlijk en lokaal. De hunebedden zijn meer dan wettelijk beschermde grafmonumenten van 5000 jaar oud; ze zijn ook springlevend. Deze rol als levend monument, als actor in de wereld van vandaag, hebben de eerste twee auteurs in het voorjaar van 2021 verder in kaart gebracht door het verzamelen van persoonlijke verhalen. Deze zijn inmiddels toegevoegd aan de verhalen die het Hunebedcentrum sinds enkele jaren verzamelt op zijn website (www.hunebednieuwscafe.nl), onder de tag 'mijn hunebed'. Onder deze tag zijn nog veel meer voorbeelden te vinden van persoonlijke verhalen over hunebedden. Deze zijn door de derde auteur de afgelopen jaren verzameld en via de website gedeeld.

Hunebedden als officieel erfgoed

De bemoeienis van de overheid met de Drentse hunebedden begon al in 1734. Met de schepen die vanuit Holland hun wereldreizen ondernamen, kwam behalve specerijen ook de paalworm naar Nederland. Deze worm deed zich al snel tegoe aan de houten zeeweringen die in deze periode gebruikelijk waren. Stenen, ook hunebedstenen, werden vervolgens gebruikt om nieuwe dijken te bouwen. In reactie hierop stelde de overheid in Drenthe de Provinciale Resolutie op. Deze

Fig. 1. Hunebedden in Nederland. Een monumentaal werk over de oudste monumenten van Nederland (foto Hunebedcentrum).

verbood de handel in hunebedstenen en is daarmee de oudste archeologiewet van Nederland. De bedreiging van de hunebedden hield hiermee niet op. De vraag naar stenen bleef groot en in de 19de eeuw werden veel wegen aangelegd waarvoor stenen de basis vormden. Dat betekende dat tot ver in de 19de eeuw nog hunebedden werden verwijderd. Bij sommige hunebedstenen zijn nog steeds de boorgaten te zien die aangebracht werden om ze met buskruid te splijten. Deze situatie werd pas echt beter door de aankoop van verschillende hunebedden door de provincie en het rijk, vanaf 1846. L. Oldenhuis Gratama, onder andere lid van Provinciale Staten in Drenthe in de jaren

1864-1887, speelde hierin een belangrijke rol, maar was tegelijkertijd een belangrijke bedreiger van de hunebedden. Hij was ervan overtuigd dat de dekheuvels die de grafkamers bedekten stuifzanden waren die tegen de stenen waren aangewaaid. Hij liet daarom overal de dekheuvels verwijderen en bepaalde daarmee in belangrijke mate het huidige aanzicht van de hunebedden in Drenthe (bijvoorbeeld Van Ginkel, Jager en Van der Sanden 1999: 141-142).

De betekenis van A.E. van Giffen voor het onderzoek en de bescherming van de Nederlandse hunebedden kan niet worden overschat. Zijn werk aan de hunebedden loopt als een rode draad door

Fig. 2. Erfgoed-politiek in zuivere vorm. De Hunebeddenbeheergroep schrijft voor hoe bezoekers zich dienen te gedragen: “Een hunebed is een grafmonument. Behandel het met respect”.

zijn carrière. Nadat hij in 1919 in opdracht van de provincie Drenthe een rapport schreef over de toestand van de hunebedden, kreeg hij in 1920 een vergelijkbare opdracht van het rijk (Verhart 2011). Die opdracht leidde tot het monumentale driedelige *De hunebedden in Nederland* (1925), zie figuur 1. Zijn bemoeienis strekte zich uit tot na zijn pensionering in 1955, toen het ministerie hem de functie gaf van rijksinspecteur voor de bescherming en instandhouding van de hunebedden en de gerestaureerde archeologische monumenten in Nederland. Veel van zijn onderzoek is als restauratie in de literatuur terecht gekomen, maar de bij het GIA bewaarde documentatie maakt duidelijk dat er toch vaak gravend onderzoek plaatsvond. Van Giffens publicaties geven een goed overzicht van zijn wetenschappelijke werk, maar zijn bemoeienis ten behoeve van de bescherming van de hunebedden is minder bekend. Van der Sandens publicatie over de hunebedden van Rolde (2007) geeft aan dat Van Giffen zich

hier beijverde om de beschermde terreinen uit te breiden en van beplanting te voorzien. De eikenbomen die we nu zien bij de hunebedden zijn dus op zijn advies geplant. De documentatie van het GIA maakt duidelijk dat zijn inzet hiertoe niet incidenteel maar structureel was (scriptie Bosscher in voorbereiding). Na Oldenhuis Gratama heeft Van Giffen dus een belangrijke rol gespeeld in de huidige hunebedervaring.

Vanaf 1965 verschuift de regie over de bescherming van de hunebedden en de terreinen waarop ze gelegen zijn naar de sociaal geograaf R. Klok, hoofd van de afdeling Beschrijving en Monumentenzorg van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. Vanaf 1983 neemt de Werkgroep Hunebedden de regie over. In deze werkgroep werken de betrokken overheden (rijk, provincie) en terreinbeheerders samen. Een van de strategieën voor duurzaam behoud die in deze periode werd ontwikkeld, is het onderverdelen van de hunebedden in

Archeologiestudent Femke (23) wil de Freek Vonk van de hunebedden worden en verzamelt verhalen over de bijzondere stenen | video

Jeroen Kelderman · 17 juni 2021, 18:37 · [Drenthe](#)

Deel dit artikel

Fig. 3. Artikel in het Dagblad van het Noorden (17 juni 2021).

verschillende categorieën, waarbij geprobeerd wordt de toeristen naar de A-categorie te leiden zodat de overige hunebedden beter bewaard konden blijven (Klok 1985). De werkgroep is in 1999 overgegaan in de Hunebeddenbeheergroep. Inmiddels staan er bij alle hunebedden informatiepanelen, inclusief de oproep de hunebedden met respect te behandelen (fig. 2).

De instanties die verantwoordelijk zijn voor de bescherming en het beheer van de hunebedden hebben goed zorggedragen voor de bescherming. Zij hebben ook bepaald op welke wijze we nu de terreinen beleven: de hunebedden liggen niet meer in akkers, maar in bos- of heidegebieden. Door dit beleid zijn de hunebedden 'losgesneden' uit ons dagelijks leven. Een bezoek aan een hunebed is daarmee een tijdreis geworden, een moment van bezinning en een moment van verwondering over de bouwers van de oudste monumenten van Nederland.

Hunebedden als actor

Buiten de werelden van de wetenschap, het beheer en het bestuur worden hunebedden niet alleen beleefd als officieel erfgoed, maar ook als ankerpunten in de levens van mensen nu. Om dit aspect te documenteren hebben de eerste twee auteurs begin 2021 persoonlijke verhalen over hunebedden verzameld. Het project is bedacht door de eerste auteur. Bij lezingen over hunebedden merkte hij dat na afloop veel mensen bij hem kwamen met hun eigen verhalen en ervaringen over hunebedden. Dit was bij andere onderwerpen veel minder het geval. Hierdoor realiseerde hij zich dat hunebedden een bijzondere positie hebben binnen de Nederlandse maatschappij. De grafmonumenten zijn niet alleen oud en dood, maar ook recent en levend. Deze kant van archeologie wordt minder vaak onderzocht, terwijl het juist gaat om de maatschappelijke waarde van archeologisch erfgoed. Zo ontstond het idee om

dit soort verhalen bij elkaar te brengen in een bundel om te laten zien dat de hunebedden meer zijn dan een collectie wetenschappelijke objecten. Via krantenberichten en andere media werd de oproep voor het insturen van bijzondere verhalen gedaan (figuur 3). Er kwamen veel reacties binnen. Op basis hiervan interviewden zij een zeer gevarieerde groep mensen met ieder een bijzonder of persoonlijk verhaal over hunebedden. De bijzondere bouwwerken spreken tot ieders verbeelding en zijn een stuk tastbaarder en zichtbaarder dan archeologisch erfgoed dat in musea in een vitrine staat.

De verzamelde verhalen zijn zeer divers. Een belangrijk deel bestaat uit persoonlijke herinneringen die gekoppeld zijn aan een specifiek hunebed. Dit waren zowel jeugdherinneringen als herinneringen die opgedaan zijn op latere leeftijd. Een van de verhalen kwam van Dineke Uildriks, die in Tynaarlo is opgegroeid, vlakbij D6. Als kind speelde ze graag met haar zusje en buurmeisje bij het hunebed. Ze hadden alle dekstenen een eigen naam gegeven die pasten bij de vorm van de steen. Voor haar is dit hunebed een heel bijzondere jeugdherinnering. Maar toen ze een collega uit Rotterdam dit hunebed liet zien was de reactie: “is dat alles?”. Het laat zien dat een hunebed zeer persoonlijk ervaren kan worden.

Een andere jeugdherinnering kwam van Henk Luning. Hij is opgegroeid in Noordlaren, vlakbij G1, en speelde als jongetje op de grote stenen. Hij vertelde over een jong stel dat een buitenechtelijk kind had verwekt bij het hunebed. Wanneer in de jaren daarna weer een buitenechtelijk kind op komst was, werd in het dorp gezegd: “die zijn vast bij het hunebed geweest.” Coos Grevelink vertelde dat hij als tiener met zijn vrienden afsprak bij het hunebed D16. Hierbij hadden ze de regel dat er geen bier gedronken wordt omdat dat niet paste in de omgeving. Het nuttigen van de paddenstoelen die ze langs de Drentse Aa vonden was wel toegestaan. Deze persoonlijke herinneringen zijn niet voorbehouden aan mensen met hun wortels in het gebied. Promovenda Safoora Kamjan kwam

voor het eerst bij een hunebed toen de mensen bij wie ze overnachtte tijdens haar eerste verblijf in Nederland haar meenamen op excursie. Haar collega Willemien de Kock heeft goede herinneringen aan hunebed D45 bij Emmen – vooruitlopend op een sollicitatiegesprek van haar partner kwamen ze daar genieten van de rust.

De mysteries die rond de hunebedden hangen trekt ook mensen aan en nodigt uit tot eigen onderzoek. Dit heeft meerdere malen geleid tot zoektochten naar zowel bestaande als mogelijk onontdekte hunebedden. Hiervan staan drie voorbeelden in de bundel. De eerste is van Cock Willers. In de jaren 80 en 90 van de vorige eeuw gingen hij en zijn familie op vakantie naar Drenthe. Tijdens deze vakantie gingen zij op zoek naar alle Drentse hunebedden. Helaas hebben ze niet alle hunebedden weten te bereiken. Eenzelfde soort verhaal komt van Willem Donker. Hij bezocht naast alle Nederlandse hunebedden ook nog alle Duitse. Dit was een stuk moeilijker dan de Nederlandse expeditie, omdat de Duitse hunebedden slechter gedocumenteerd zijn. Maar het is hem uiteindelijk gelukt om alle 1300 hunebedden te vinden, te beschrijven en te fotograferen. Yvonne Nijlunsing, Koos de Vries en Harm Jan Streurman zijn juist op zoek gegaan naar nog onbekende hunebedden. Op basis van verhalen over ontdekte zwerfstenen zijn zij een project begonnen waarbij ze op zoek gaan naar een hunebed bij Mensingeweer. Het hunebed is nog niet gevonden maar ze blijven zoeken.

Conclusie

De verzamelde verhalen maken duidelijk dat hunebedden niet alleen monumentale resten van het verleden zijn. Ze zijn ook een onderdeel van de huidige maatschappij. Ze spelen een belangrijke rol in het persoonlijk leven van mensen en dagen mensen uit tot het stellen van vragen en het zelf uitvoeren van onderzoek.

Beide perspectieven op hunebedden kunnen in de regel goed naast elkaar bestaan. Je zou ook kunnen zeggen dat de huidige maatschappelijke

waarde van hunebedden de formele waarde aanvult of vergroot. Tegelijkertijd kunnen beide perspectieven op gespannen voet staan. Zo worden de locaties ook gebruikt om asresten van overleden dierbaren achter te laten. Hieruit blijkt het huidige maatschappelijke belang, maar wordt tegelijkertijd de wet overtreden.

Ingewikkelder wordt het als behoud en beheer ter discussie worden gesteld. De belangstelling voor hunebedden is zo groot dat een publieksopgraving van een hunebed een fantastisch visitekaartje zou zijn voor de archeologie. Het hunebed als icoon voor ons verre verleden is ongeëvenaard. Maar een dergelijke publieksopgraving maakt weinig kans. De regie over deze locaties blijft bij de overheid liggen, ook in tijden van publieksbereik en –participatie.

Noten

1. Groningen Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen.
2. Groningen Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen.
3. Hunebedcentrum, Hunebedstraat 27, 9531 JT Borger.

Literatuur

- Van Giffen, A.E., 1925. *Hunebedden in Nederland*. Utrecht, A. Oosthoek.
- Van Ginkel, E., Jager, S. en W. van der Sanden, 1999. *Hunebedden. Monumenten van een Steentijdcultuur*. Abcoude, Uniepers.
- Klok, R.H.J., 1985. Hunebedden: meer dan een hoop stenen, *Tijdschrift van de Koninklijke Heidemaatschappij* 96, 3-8.
- Van der Sanden, W.A.B., 2007. *Reuzenstenen op de es. De hunebedden van Rolde*. Erfgoed in Drenthe 1. Zwolle, Waanders.
- Verhart, L. 2011. De vroege correspondentie (1912-1924) van A.E. van Giffen. *Paleo-aktueel* 22, 92-99.

Meaningful stones: megalithic tombs as heritage and actor

The Dutch megalithic tombs have seen a long history of protective measures by the government. These measures have resulted in our present-day appreciation of these monuments. They also created the tranquil, 'natural' setting, and thus affect our behaviour as visitors. At the same time, these tombs are very much part of the fabric of the present-day society where people have various personal associations with these tombs and their environs memories. As a rule, both aspects (formal heritage policies and personal associations) reinforce one another, but always within a spatial and behavioural framework defined by governmental policies.